

Bo Isakson

Rökstenen ur ekonomisk och geografisk synvinkel

Slumpen styr det mesta.

Efter att ha besökt grannen Jans sommarstuga utanför Åtvidaberg för sådär 20 år sedan sade jag bland annat att vägen dit från Vallentuna var komplicerad. Han berättade då att på trettitalet tog familjen tåget från Lidköping till Stenstorp. Där bytte man till Hjo-tåget. Från Hjo tog man färjan till Hästholmen. I Hästholmen tog man tåget till Mjölby, bytte till Linköping och bytte till Åtvidaberg och tog taxi sista biten.

I biblioteket råkade jag för ett tag sedan hitta ”Rökstenen och världens undergång” (Williams 2021), en omfattande bok som täcker det mesta. Boken ledde till att jag insåg att jag inte visste var stenen står mer än att den står några hundra meter från gamla landsvägen Mjölby - Ödeshög.

En blick på en karta visade att Rökstenen står 10 km fågelvägen från Hästholmen. En linjal lagd på kartan på Hästholmen - Heda - Rök pekade på Mjölby och Linköping. Till min överraskning gick vägen från hamnen norrut 3 km till ruinen efter det välkända Alvastra kloster. Hästholmen var troligen klostrets hamn. Vägen vek någon kilometer norr om klosterruinen österut över Ålebäcken och till Heda.

Ett studium av den äldre bron över Ålebäcken visade att denna bestod av två vägbankar om tillsammans ca 400 m. Förbindelsen var 6 meter bred och bestod av kullersten i botten och grus ovanpå, byggd under järnåldern (Browall 2003:262, Beckman 1923:23). Om vägbankarna är 1 m tjocka har det gått åt 1x6x400 m eller 2400 m³ sten och grus. Om vägbankarna är 50 cm tjocka gick det åt 1200 m³, även det ett kostsamt projekt. Det dyrbara projektet och styrningen av resande och varor till och förbi Ålvastra gård (så kallas här det som från 1100-talet kallas Alvastra kloster) visar att ägaren till Ålvastra gård byggde bron över Ålebäcken för att styra resande och godstrafiken (kanske även bort från konkurrenten Vadstena).

Hällristningar dateras vanligen till bronsåldern. Vad gäller Hästholmen har tio hällristningsytor upptäckts ca 300 m från stranden. Där finns bland annat ristningar av 27 skepp och troligen 6 hästar (klövhästar?) (Broström 2007:11).

Färjetrafiken har haft sin bas i Hästholmen. Där har utförseln från Östergötland samlats och införseln omhändertagits för vidare distribution. I Hästholmen bör även skeppen ha haft sin hemmahamn och trafiken planerats. Hjo bör ha fungerat som start och slutpunkt för Västgötaetappen av trafiken. Vägen till Fuxerna gick Hjo - Skövde - Skara - Jung - Grästorp – Björke - Fors (Sjuntorp) - Presseberget - Tösslanda - Fuxerna (Lilla Edet) nedan fallet Bergaström, det nedersta fallet i Älven, se karta i Beckman (1923:6). På kartan anger Beckman även Hästholmen och Alvastra.

Fuxerna var under järnåldern Sveriges enda hamn mot Västerhavet. Ett depåfynd bestående av fyra bronsvärd varav ett kontinentalt påträffades i ett röse i Fuxerna, ytterligare ett i en lertäkt i närliggande Göta. Arkeologiska utgrävningar synes inte ha gjorts i Fuxerna.

Från omkring 1050 flyttade utrikeshandeln från Fuxerna till Lödöse, Sveriges enda hamnstad mot Västerhavet. Lödöses kulturlager visar tidigt tysk keramik medan skriftliga källor även anger import av textilier, salt, specerier, korn, kryddor, sill, torkad fisk, glas- och prydnadsföremål, öl och vin. Det anges vidare att utförseln tidig medeltid baserades på boskapsskötsel, se Ekre (1994:54).

Det kan antas att utrikeshandeln i Fuxerna omkring år 800 i stort var likartad med handeln i Lödöse. Vad gäller keramik har fynd av terra sigillata producerat före 260 e.Kr gjorts i Vittene (Björke), Götalandsvägen Fors - Grästorps nedan Hunneberg, och i Gamla Stångebro (Linköping). I Skandinavien har 25 fynd gjorts vara 17 på Fyn varför importvägen kan ha varit Kattegatt till Fuxerna, se Cavka (2015: 19 och 34).

Att Götalandsvägen existerat styrks i viss mån av berättelsen om Ansgars första resa till Sverige och Birka och kung Björn 830.

Rimbert berättar att de stötte på sjörövare, då de var mitt på vägen. Köpmännen, som de reste med, försvarade sig men blev övermannade och rånade på allt, även skeppen. De själva lyckades hoppa i land och undkomma till fots men blev av med alla gåvor ämnade kungen och alla böcker, nästan 40 stycken. Endast vad de kunde bära med sig fick de behålla. Under stor svårighet fortsatte de till fots den långa resan men for, där det lät sig göras, på båt över de mellanliggande vattnen, till Birka.

Äskekärrsskeppet, en knarr, byggdes ca 900. Det lastade 20 ton varor enligt Göteborgs stadsmuseum. Rimbert anger att minst två skepp, således kanske 40 ton last, har gått till Slesvig. Ansgar, som redan tidigare varit verksam i Slesvig, seglade från Slesvig (Hedeby) mot Fuxerna, handelsmännens ”hemmahamn”. Avkastade halvvägs kan Ansgar och hans följe ha hamnat nära Falkenberg, Redvägs startpunkt vid Kattegatt (alternativt Halmstad och Nissastigeen). Det antages här att Ansgar med följeslagare gick den långa Redvägen till Jung och vidare till Skara - Hjo - Vättern - Hästholmen - Linköping - Roxen - Norsholm/Kimstad - Norrköping - Bråviken - Birka, götarnas stad enligt Adam av Bremen. Det Adam menar är kanske att de östgötska handelshusen hade filialer på Birka där de sålde salt, kryddor etc.

Anledningen till Ansgars resa var att det kom sändebud från svearna till kejsar Ludvig 830. Sändebuden berättade att det fanns många bland deras folk som önskade antaga kristen gudsdyrkan. Även svearnas konung var ganska välvilligt stämd för tanken att låta präster vistas i landet och, att kejsaren sände duktiga predikanter.

Att präster och predikanter saknades i Sverige måste gå tillbaka minst 30 år i tiden till danskarnas skövlande av northumbriska Lindisfarne och normännens upprepade plundringar av västskotska

Iona, två missionerande kloster. Senast då har engelska och skotska missionärer åkt hem.

Vägen Fuxerna - Linköping kallas här Götalandsvägen. Sparlösastenen och Rökstenen har stått på Götalandsvägen för att ses av så många som möjligt. Vad gäller den inbördes dateringen mellan Sparlösastenen och Rökstenen visar Rökstenen något mer utvecklade runformer, den är något yngre.

Först den något äldre Sparlösastenen. Sparlösastenen har stått på en vikingatida korsning på Götalandsvägen, väst-östvägen, mellan Grästorp och Jung, och på nord-sydvägen mellan Lidköping och Sollebrun, se ”Kommunikationskarta öfver västra Sverige 1853” respektive Mannerfelt (1945:37).

Sparlösastenenens förebilder kan vara Ruthwellkorset och Bewcastlekorset, båda fyrsidiga pelare med bilder och text från omkring 700 och Nordengland. Sparlösastenenens första sida, *incipit*, ristad med inledande tre mycket höga runor (initialer) följd av en rad med något lägre runor och, som avslutning, en figur som läses lodrätt med tre bågar: **bu**. Denna sida har förebilder i Durrow-boken och Echternach evangeliebok, *incipit*, inledningen till Lukas, där bland annat samma lodräta figur med tre bågar återfinns som radslut: *m*. De båda evangelieböckerna dateras till slutet av 600-talet, Durrow anses vara irisk, Echternach från Lindisfarne. Sparlösastenenens skrivare-konstnär är troligen engelsman.

Förebilden till Rökstenen är troligen Franks skrin som dateras till tidigt 700-tal av British Museum, skrinets förvarare. Franks skrin är troligen northhumbriskt. Rökstenens skrivare-konstnär är då engelsman. Franks skrin har ristningar på framsidan, baksidan, de två kortsidorna, och på locket. Rökstenen har ristningar på framsidan, baksidan, de två smalsidorna, och på ovansidan. Franks skrin och Rökstenen har då samma utformning där skillnaden beror på tyngdbegränsningen i stenen. Vidare har skrinet och Rökstenen en runa med fyra bistavar till höger. I texten ristas skrinet både med runor och latinska bokstäver medan Rökstenen ristas med både den urnordiska runraden, den 24-typiga, och den vikingatida, den 16-typiga.

De båda engelska missionärerna, Sparlösa- och Rök-stenarnas designer och textskrivare, talade och skrev runsvenska. De hade däremot svårigheter med namn. Denna uppsats handlar bland annat om två namn.

Stora landsvägen mellan Fuxerna och Linköping var i många hundra år en trist väg som inte hade något att visa. Men en morgon, troligen början av 700-talet, stod där, ca två meter hög, en fyrsidig pelare med runor och bilder i korsningen med Lidköping-Sollebrunnsvägen. Sparlösastenen måste ha slagit ner som en bomb. Som på en löpsedel berättade stenen om färiska händelser på liv och död i Sverige. Stenen och vad den berättade måste snabbt ha fått en oerhörd spridning.

Det viktigaste på stenen är den dödes namn. Det skrivs **Aiuls** och **Aiuis** i nominativ, **Aiuisl** i dativ vilket visar mot ett nominativ **Aiuils**

för alla tre. Den engelse munken har uppfattat den dödes namn som engelskt *Aeo-gils* att uttalas som *Aeo-jils* där *jils* i runskrift dras samman till **ils**. Den äldre och sällsynta förleden *Aeo* läses i Beda även som senare *Ea*, se Onomasticon (Searle 1897) *Æodbald* lika med *Eadbald*. Det enda engelska namn i Onomasticon som kan läsas ur *Eagils* är *Ea(d)gils*, sveakungens namn i Beowulf. Den engelske missionären har skrivit den äldre varianten till *Ea(d)gils*, nämligen *Aeo(d)gils*, i runor **Aiuils**. Vad sveakungen själv sade vet man inte. Tjodolf i Ytal kallar sveakungen *Aðils*, troligen från *Eadgils* variant *Ædgils* (c.725) att uttalas *Ædjils*, i runor **apils**.

I Östergötland steg efter hand ett mummel upp. Varför skall västgötarna kunna skryta med en runsten mitt i vägen mellan Fuxerna och Linköping. Varför står det ingen sten på vägen mellan Hästholmen och Linköping? Har vi östgötar inte råd med något sådant? En som träffades av kritiken är Varin. ”Vi vet inte vilken rang Varin och hans son hade. Kallade de sig möjligen också för kungar? Även om så vore, kanske detta inte innebar mycket annat än att de tillhörde samhällets elitskikt, något som redan framgår av kvaliteten på det monument som Varin lät resa.” (Williams 2021:176). Det antages här att Varin var herre till Ålvastra gård, den senare kungliga donationen, och att till Ålvastra hörde större delen av socknen och Hästholmens hamn.

Som en framstående man i Östergötland hade Varin kontakt med, eller hade kontaktats av, en välutbildad designer och konstnär, en missionerande munk från norra England. Det beslutades att en runsten skulle stå på vägen från Hästholmen inom Ålvastras revir och vara så avvikande som möjligt från Sparlösastenen. En delegation från Ålvastra reste till vägkorset i Sparlösa för att få fram ett förslag till monument.

Ett par iakttagelser med anledning av att Rökstenens designer och skrivare är engelsman.

Till gåtan om de 20 kungarna nämns ett ortnamn **siulunt** som allmänt har uppfattats som Själland. Den engelske skrivaren har frågat omgivningen vad den stora danska ön heter. Ingen östgöte hade en aning om att Danmark hade en stor ö, än mindre dess namn. Från sin engelska källa tar munken *seolh* för säl och *lond* för land; *seolh lond* > *seolond*.

Till gåtan om ”vem av **igold(i)ga** (*Inguldinga*) Ingvaldsättlingarna som blev gäldad genom en hustrus offer” har olika svar hittats. Problemet ligger i namnet **igold** som då oftast har tolkats *Inguld* Ingvald.

I fornengelskan blev *g* palatalt framför *e* och *i* men inte framför *y*. Verbet (det) *är* skrevs i fornengelskan *is* och *ys*, se exempelvis Beowulf. Och kung *Æthelwulf* anges som härstammande från bland andra *eoppa ingylding*, och *ingyld* var bror till kung *ine*, se Bredehoft (2001: 28). I Onomasticon skrivs *Ingild* som bror till kung *Ine*.

Den engelske munken och missionären hade en berättelse, välkänd i England och i Lindisfarne men helt okänd i Östergötland. Den lärde engelske kyrkomannen Alkuin kände väl till huvudpersonen i denna

berättelse då han, i ett brev 797 till abboten i Lindisfarne, förebrående skrev *Quid enim Hinieldus cum Christo* - Hur angår Injeld Kristus?

Om den engelske munken i Östergötland skrivit *Inield* med palatalt *g* framför *e*, som Alcuin skrev, hade det i runor på Rökstenen kanske blivit **inild** av *Ingeld*. Men om **igold** läses och uttalas *Ingylđ* (*g* framför *y* blir inte palatalt i fornengelskan) är det samma namn som skrevs *Ingild* och samma namn som skrevs *Ingeld* (som i Beowulf) men uttalas som Alcuin skrev.

Den som blev gäldad var Agnar Ingeldson. Sköldungasagan nämner helt kort att Rolf krakes kämpe Bodvar Bjarke fick Rolfs dotter och att Bodvar fällde Agnar Ingjaldsön, en viking och stor krigare. (Olrik 1894:89). Att Agnar är viking och stor krigare är lögn, han var son till kung Ingjald, kanske dennes efterträdare. Mordet på Agnar återges mera utförligt i Saxo. Enligt Saxo var lockbetet Rolf krakes syster (dotter) Rut. Agnar firade bröllopet med Rut med ett stort gille, troligen som avslutning men före sänggåendet. Gästerna kastade avgnagda ben på varandra. Ett avgnagt ben träffade Bjarke vilket kan ha varit startsignal till mordandet. Bjarke angriper och dödar den vapenlöse Agnar vars svärd, enligt den devote Rolfbeundraren Saxo, sitter fast i Bjarke hjälm. De av Agnars uppvaktning, danerna, som försökte hämna dråpet på Agnar, fick till tack av Bjarke och hans mördargång samma död och öde.

Genom mordet på Agnar blev Bjarke mycket uppskattad av Rolf; han fick Rolfs syster/dotter Rut till maka, och vann således som belöning för segern den besegrade Agnars brud.

Sista ordet i gåtan är runordet **hosli**, nominativ *husl* med betydelsen 'offer'. Ordet är inte nordiskt utan den engelske munken har troligen hittat ordet i Lindisfarneevangelariet (700-720), Matteus 12,7 *Barmhärtighet vill jag se och inte offer*, se Clark Hall (1916).

Källförteckning

Titlar funna på nätet är understrukna

- Beckman, Nat. 1923: *Vägar och städer*. Göteborg
 Bredehoft, Thomas 2001: *Textual Histories: Readings in the Anglo-Saxon Chronicle*. (University of Toronto press.) Toronto
 Broström, Sven-Gunnar 2011: *Hällristningarna vid Hästholmen* (RAÄ 21. Ödeshögs hembygdsbok.) Ödeshög
 Browall, Hans 2015: *Broby vid Alvastra*. (Ödeshögs hembygdsbok.) Ödeshög
 Cavka, Matea 2015: *Terra sigillata i Skandinavien*. (Kandidatuppsats i arkeologi, Lunds universitet.) Lund
 Clark Hall, John 1916: *A Concise Anglo-Saxon Dictionary*. (Cambridge: at the University Press.) Cambridge
 Eckre, Rune, Carl Hylander & Rolf Sundberg 1994: *Lödösefynd*. (Stödföreningen för Lödöse museum.) Lödöse

- Isakson, Bo 1998: *Sparlösastenen*. (Konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet) Stockholm
- Mannerfelt, Måns 1945: *Västgötavägar III*. Lund
- Searle, William 1897: *Onomasticon Anglo-Saxonicum*. (Cambridge university press) Cambridge
- Williams, Henrik 2021: *Rökstenen och världens undergång*. Kaunitz-Olsson